

УДК 101.8:316.3 0875

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.3-2.30>**І. В. Шкурат**

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри політології
Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету
імені Григорія Сковороди

ГЛОБАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ТРАНСФОРМАЦІЙНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті проведено аналіз глобального суспільства як трансформаційної моделі соціальної організації. Досліджено найвідоміші сучасні концепції світового суспільства, зокрема теорія глобальної політичної системи американського вченого Джорджа Модельскі, концепції І. Валлерстайна і Дж. Модельскі, розробленої американським ученим-політологом Джошуа Гольдстайном. Встановлено, що більшість робіт зосереджена на проблемах боротьби за світове лідерство між найпотужнішими державами. Подано потрібну структуру всіх світ-систем за концептуальними положеннями теорії І. Валлерстайна. Виділено три найважливіші елементи концепції «капіталістичної світ-системи», зокрема єдиний ринок, мережа державних і міждержавних структур (покликаних трансформувати вільне функціонування ринку на користь країн ядра), присвоєння доданої вартості опосередковано універсальною триланковою побудовою світ-системи. Встановлено, що у країнах ядра переважають демократичні держави з ліберальною політикою й ідеологією, що відповідає задачі мінімізації соціальних витрат, а у країнах периферії і напівпериферії панують авторитарні і напівавторитарні режими, що необхідні для підтримки порядку в знедоленому соціальному середовищі. З'ясовано, що розроблена Валлерстайном теорія світ-системного аналізу привела до виникнення впливової міжнародної наукової школи (С. Амін, Дж. Аррігі, Т. Гопкінс, К. Чейз-Данн та ін.), а його теорія виявилася однією з ефективних спроб синтезу концепцій лінійної і цивілізаційної типології історичного процесу. Проаналізовано структурні елементи глобальної політичної системи, а саме світова держава, її суперник та інші глобальні держави. Наведено основні вимоги для набуття глобальною державою статусу світової держави. З'ясовано, що принципові недоліки розглянутих теорій проявилися наглядним чином у їхніх короткострокових прогнозах. Наведено основні погляди Зб. Бжезинського, зокрема альтернативи американської гегемонії. Розглянуто погляди М. Делягіна, який зробив спробу розробити цілісну теорію глобалізації. Досліджено колективну монографію за редакцією О. Білоруса, в якій робиться аналіз наявних геополітичних доктрин.

Ключові слова: глобалізація, концепції світового суспільства, теорія глобальної політичної системи, світове лідерство, світ-система, периферія, напівпериферія, світова держава, суперник.

Постановка проблеми. Для визначення основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики дуже важливо хоча б приблизно уявляти розвиток подій на декілька років наперед, а ще краще десятиліть. Для цього власне і створюються різні теорії, які на основі аналізу історичних подій і фактів намагаються з'ясувати певні закономірності і тенденції розвитку суспільства з метою прогнозування майбутнього. У сучасній світовій соціальній

науці важливе місце посідають теорії, що роблять своїм предметом людство як цілісність, як єдине утворення, тобто досліджують глобальне (світове) суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику глобального суспільства досліджували чимало науковців, серед яких – Зб. Бжезинський [2], О. Білорус [1], І. Валлерстайн [4], Дж. Гольдстайн [4; 8], М. Делягін [3], Д. Лук'яненко [1], Дж. Модельскі [4; 8], А. Рахманов [4], С. Соколенко [5], С. Удовік [6] та інші.

Мета статті – дослідити глобальне суспільство як трансформаційну модель соціальної організації.

Виклад основного матеріалу. Серед таких концепцій найбільш помітне місце посідає світ-системна теорія відомого американського вченого Іммануеля Валлерстайна. Однією з найвідоміших сучасних концепцій світового суспільства є теорія глобальної політичної системи американського вченого Джорджа Модельскі. Масштабна спроба синтезувати теорії циклічного розвитку світового співтовариства, у тому числі і концепції І. Валлерстайна і Дж. Модельскі, представлена в теорії циклів світової системи, розробленої американським ученим-політологом Джошуа Гольдстайном. Свій погляд на розвиток світового співтовариства висловлює визнаний класик сучасної політології Збігнев Бжезинський [2]. Серед робіт українських учених, які присвячені цьому питанню, хочемо відзначити працю авторського колективу на чолі з О. Білорусом [1], а також роботи С. Соколенка [5] та ін.

Більшість робіт зосереджена на проблемах боротьби за світове лідерство між найпотужнішими державами. Деякі дослідники схильні вважати це рушійною силою історії. На жаль, не так багато досліджень присвячено стратегії і тактиці виживання для країн, які не претендують на роль гегемона. Виходячи з цього, ми ставимо завдання дослідити наявні теорії розвитку глобального суспільства і на основі їх синтезу виокремити конструктивні ідеї, які могли б бути корисними для сучасного українського державотворення.

У роботі російського дослідника А. Рахманова подано стислий огляд теорій І. Валлерстайна, Дж. Модельскі і Дж. Гольдстайна і коментарі до них. Концептуальні положення теорії І. Валлерстайна російський дослідник викладає таким чином [4, с. 85-94]. Первинною одиницею соціального аналізу є соціальна (історична) система, яка підрозділяється на мінісистеми (нестійкі соціальні системи з однорідною культурою (племена, союзи племен первісних хліборобів, скотарів, мисливців тощо)) і світ-системи (далі – СС). СС є культурно різномірними соціальними системами і підрозділяються

на світ-імперії і світ-економіки. Світ-імперії характеризуються твердою політичною централізацією, головне завдання – це стягування данини з безпосередніх виробників і перерозподілу її за допомогою армії і бюрократії. До їх числа належали Древній Єгипет, Римська імперія, Османська імперія, Росія до 1861 р. Світ-економіки засновані на широкому і всеохватному поділі праці і розвинутому ринку і вони відрізняються від світ-імперій відсутністю політичного центру.

Усі СС мають потрійну структуру: ядро (core), напівпериферію і периферію. Ядро утворюють країни, що займають привілейоване положення у СС, периферію – найбільш непривілейоване, напівпериферію – регіони, що займають проміжне положення між ядром і периферією.

Ядро КСС характеризується високою концентрацією капіталу і висококваліфікованої робочої сили, високотехнологічних виробництв, інтенсивною і диференційованою торгівлею, високим рівнем розвитку науки й освіти, наявністю могутньої держави і бюрократії, розвинутою соціальною диференціацією і поділом праці, наявністю розвинутої урбаністичної цивілізації. Праця в ядрі світ-економіки з моменту її виникнення була вільною. Для периферії властиві низька концентрація капіталів, перевага сімейної і примусової праці, виробництво сировини, напівфабрикатів і споживчих товарів, низькорозвинутий поділ праці, слабка держава і бюрократія, сільська цивілізація. Для напівпериферії характерне буферне, проміжне положення між ядром і периферією. КСС являє собою складний комплекс соціальних відносин: здійснюється експлуатація буржуазією ядра і напівпериферії «свого» пролетаріату і пролетаріату нижчестоящих рівнів, суперництво між буржуазією ядра і буржуазією напівпериферії за контроль над працею пролетаріату напівпериферії і периферії і т.д. Одночасно все небуржуазне населення ядра є спільником в експлуатації пролетаріату напівпериферії і периферії. У зв'язку з цим найбільш пригнобленими групами КСС виявляються низи периферії і напівпериферії, а також групи емігрантів у країнах ядра. Експлуатація переплітається з національним

гнобленням. Унаслідок цього відбулися великі революції ХХ ст. у Росії, Китаї, В'єтнамі і Кубі. Тому виникають, з одного боку (в ядрі), расизм і шовінізм, з іншого боку, націоналізм, що виступає оборонною ідеологією пригноблених шарів країн напівпериферії і периферії.

Валлерстайн виділяє три найважливіші елементи КСС. По-перше, єдиний ринок. По-друге, мережа державних і міждержавних структур, покликаних трансформувати вільне функціонування ринку на користь країн ядра. По-третє, присвоєння доданої вартості опосередковано універсальною триланковою побудовою СС: капіталіст-майстер-пролетар, вищі класи – середні класи – нижчі класи, ядро – напівпериферія – периферія, праві – центр – ліві і т.д. У країнах ядра переважають демократичні держави з ліберальною політикою й ідеологією, що відповідає задачі мінімізації соціальних витрат. У країнах периферії і напівпериферії панують авторитарні і напівавторитарні режими, що необхідні для підтримки порядку в знедоленому соціальному середовищі.

Наприкінці ХХ ст. у ядро КСС входили США, Англія, Німеччина, Франція, Італія, Японія. Напівпериферія містила в собі капіталістичні (Норвегія, Іспанія, Канада, Португалія, Австралія, Нова Зеландія, Бразилія, Мексика, Туреччина, Ізраїль, Єгипет, Індія, Індонезія, ПАР і т.д.) і соціалістичні (СРСР і країни радянського блоку, Китай, В'єтнам і т.д.) країни. У периферію входили найбільш бідні країни Азії, Африки і Латинської Америки.

Розроблена Валлерстайном теорія світ-системного аналізу привела до виникнення впливової міжнародної наукової школи (С. Амін, Дж. Аррігі, Т. Гопкінс, К. Чейз-Данн і ін.). Його теорія виявилася однією з ефективних спроб синтезу концепцій лінійної і цивілізаційної типології історичного процесу.

Разом із тим світ-системна теорія була піддана серйозній критиці через характерне для неї абстрактне, розширювальне розуміння капіталізму, абсолютизації сфер торгівлі, фінансів і політики. Їй дорікали в недостатній чіткості ключових понять, економічному редукаціонізмі, схематизмі, телеологізмі і суперечливості [4, с. 85-94].

Наступною в роботі А. Рахманова розглянута теорія глобальної політичної системи Дж. Модельські [4, с. 94-111]. Модельські в розробці своєї теорії спирався на методологію структурно-функціонального аналізу Т. Парсонса, ідеї А. Сміта, О. Конта, Дж. Мілля, К. Маркса, М. Вебера. У центрі уваги Модельські перебуває вищий, глобальний рівень політичної підсистеми світової соціальної системи. Модельські називає її глобальною політичною системою (global political system), світовою політичною системою, світовим системним процесом. Він визначає цю систему в такий спосіб: «Глобальна політична система (або коротко глобальна політика) – це функціонально специфічна сукупність відносин, що характеризуються наявністю певного рівня і пов'язаних з організованим здійсненням колективних дій на глобальному рівні». Дж. Модельські й У. Томпсон визначають глобальну політичну систему як «спільну діяльність людей на глобальному рівні з реалізації загальних інтересів або виробництва загальних благ (public goods), тобто, говорячи словами Парсонса, для колективного переслідування колективних цілей» [8].

Основними структурними елементами глобальної політичної системи є світова держава, її суперник та інші глобальні держави. Світова держава (world power) – наймогутніша і найвпливовіша серед глобальних держав. У різні періоди історії в цій ролі виступали Португалія (XVI ст.), Нідерланди (XVII ст.), Великобританія (XVIII-XIX ст.) і США (XX ст.). Світова держава – це лідер глобальної політики.

Глобальні держави (global powers) – це держави, що займають важливе положення в глобальній політичній системі і які відіграють ключові ролі в ній. Як глобальні держави в різні історичні епохи в ході функціонування глобальної політичної системи виступали Португалія, Іспанія, Франція, Нідерланди, Великобританія, Росія (СРСР), США, Німеччина та Японія.

Суперник (challenger) – головний претендент на роль світової держави, що знаходиться в стані конкуренції з нею. Найбільш гостру і драматичну форму конкуренція між світовою державою і суперником набуває в глобальних війнах.

Суперниками виступали в різні періоди історії Іспанія, Франція, Німеччина.

Для здобуття статусу глобальної держави необхідно, за Мондельскі, витратити не менш 5% від світових витрат на воєнно-морські потреби і мати 10% усієї світової військово-морської потуги. Фактично це єдиний чіткий критерій, що пропонує Мондельскі для визначення глобальних держав. Коефіцієнт військово-морської потуги світової держави періоду розквіту коливається навколо значення 0,5 (держави мала 50% або більше від сукупної військово-морської потуги всіх країн світу). Сухопутну могутність Мондельскі вважає атрибутом регіональних держав.

Мондельскі вказує, що для набуття глобальною державою статусу світової держави необхідно: 1) сприятливе географічне положення, переважніше острівне або півострівне (як і Валлерстайн, Мондельскі вважає, що переможцем у суперництві за лідерство в глобальній політиці між морською і сухопутною державою виявляється перша); 2) стабільне, відкрите суспільство; 3) передова економіка; 4) політико-стратегічна організація глобальних домагань.

Глобальна політична система розвивається в кожному циклі і від циклу до циклу. Основний внесок Португалії в глобальний розвиток полягав у дослідженні світу (географічні відкриття) і кораблебудуванні, головний внесок Великобританії в першому її циклі (XVIII ст.) складався в політичному й економічному лібералізмі, у другому її циклі (XIX ст.) – у промисловій революції. Основне нововведення США в XX ст. полягало в «створенні величезного, різнобічного і самооновлювального виховально-науково-технологічного комплексу», інакше – у розвитку розгалуженої інфраструктури освіти, науки і технологій.

Теорію циклів світової системи американського політолога Джошуа Гольдстайн російський дослідник А. Рахманов подає таким чином [4, с. 111-127]. Найбільший вплив на Гольдстайна зробили ідеї Кондратьєва, Броделя і Валлерстайна. Свою теорію він виклав у книзі «Довгі цикли. Процвітання і війна в сучасну епоху» [7].

Гольдстайн, як Валлерстайн і Мондельскі, виходить з того, що дійсною основою соціального буття в останні кілька століть

є світова система держав як неподільна, нерозривна цілісність. Найбільш важливими сторонами світової системи є світова економіка і світова політика. В економічних відносинах світова система характеризується нерівним географічним поділом праці між ядром (core; виробниками промислової продукції), тобто співтовариством найбільш розвинутих держав, і периферією (виробниками сировини), тобто співтовариством відсталих країн. У політичних відносинах світова система характеризується систематичним використанням насильства для підтримки наявного режиму владних відносин, а також і для зміни цих відносин. Ці відносини полягають у домінуванні країн ядра над країнами периферії світової системи і боротьбі за панування в ядрі світової системи між його ведучими державами.

Ключовим елементом світової системи є її ведуча держава – держава-гегемон (hegemonic power). Американський учений дає таке її визначення: «Держави-гегемон – це держава ядра, що має незаперечну економічну і військову перевагу серед держав ядра, отже, значною мірою здатна впливати на функціонування міжнародної системи» [7, с. 5]. Економічна гегемонія припускає консолідацію світової економіки навколо держави-гегемона, її виробниче, торговельне і фінансове панування у світовій системі. Політична гегемонія означає військове домінування держави-гегемона над іншими державами. Гольдстайн указував, що гегемонами були в XVI ст. Нідерланди, у XIX ст. – Великобританія, і з середини XX ст. – США.

Гольдстайн підкреслював спільність своєї циклічної теорії з Мондельскі. У розгляді конкретних обставин протікання трьох циклів гегемонії Гольдстайн спирається на історичний матеріал, що міститься в творах Ф. Броделя і особливо І. Валлерстайна.

Гольдстайн використовує поняття «ядро» і «периферія», визначаючи їх чітко і не вказуючи складу цих зон світової системи, але в нього відсутнє дуже важливе для Валлерстайна поняття «напівпериферії». Ще одна з розбіжностей полягає в тому, що Гольдстайн, як і Мондельскі, відносить початок світової системи до кінця XV ст., а не до середини XVI ст., що було

характерно для концепції Валлерстайна, і відповідно до цього першу державу-гегемона Гольдстайн бачить у Венеції, що, однак, була торговельним, але не військовим гегемоном світової (європейсько-середземноморської) системи. Кінець XV ст. був відзначений заходом торговельної гегемонії Венеціанської республіки. Тому перший цикл світової системи починався в ситуації слабкої, нечіткої гегемонії.

Визначальним недоліком розглянутих теорій Валлерстайна, Модельські і Гольдстайна, на думку А. Рахманова, є те, що єдність світу, що постає, в сутнісному вимірюванні – на рівні способу виробництва – фактично не досліджується. Світову систему американські вчені розглядають переважно тільки на рівні політики і поверхневих сфер економіки – торгівлі, фінансів. Справжнє джерело розвитку глобального суспільства, що утворюється, – новий світовий спосіб виробництва, на думку російського дослідника, залишається непізнаним.

Принципові недоліки розглянутих теорій проявилися наглядним чином у їхніх короткострокових прогнозах. Виявилася несправдженою, зокрема, концептуально дуже важлива теза про занепад лідерства США у світовій системі наприкінці XX ст. Нині, на початку XXI ст., ми бачимо зворотне. Прогнози висування на перший план у глобальному світі об'єднаної Європи, Японії або СРСР виявилися помилковими, як і пророкування суперництва на початку XXI ст. між США і СРСР, зроблені в 1987 р. (Модельські) або в 1988 р. (Гольдстайн).

Але все-таки зазначені недоліки не виключають неабиякої плодотворності багатьох ідей Валлерстайна, Модельські і Гольдстайна. Їхні концепції можуть і мають бути використані для дослідження процесів розвитку глобального суспільства. (А інтерпретація американськими вченими глобального суспільства як структури є необхідною для переходу до її розгляду як системи [4, с. 111-127]).

Предметом найбільшої уваги класика сучасної політології Зб. Бжезинського є альтернативи американської гегемонії: володарювання, засноване на силі, або лідерство, засноване на згоді. Науковець рішуче вибирає лідерство, парадоксально

поєднуючи гегемонію і демократію як два важелі управління світом [2]. Проаналізувавши можливості всіх основних гравців на світовій арені, політолог доходить висновку, що США залишаються єдиною державою, яка здатна утримати світ від хаосу.

У монографії С. Удовіка розглядаються процеси глобалізації в сучасному світі [6]. Автор також подає історичний аналіз таких процесів в історичному та історико-психологічному аспекті, а також розглядає концепції глобалізації. Зокрема, науковець відзначає, що у спробі описати процеси, що відбуваються в західному світі, і висуваючи концепції пізнього капіталізму (Mandel, 1975), модернізму (Giddens, 1990), рефлексивного модернізму (Buck, 1992) чи постмодернізму (Harvey, 1989), фахівці стикаються з певними труднощами.

У роботі українського економіста С. Соколенка відзначається, що з послідовним зміцненням нової економіки звична національно-державна схема світоустрою почала перетворюватися на гео-економічне матеріальне середовище, яке характеризується постійною зміною процесів, пов'язаних зі світовим розподілом праці в промисловій діяльності, використанні інтелектуальних і природних ресурсів, високотехнологічній сфері. Науковець не тільки досліджує й аналізує джерела появи нових виробничих систем, передумови їх формування, тенденції їх розвитку, детермінанти їх конкурентоспроможності, але і показує, як працюють методи кластерного аналізу і синергетики в реальних умовах як у промислових країнах, так і в країнах, що розвиваються [5].

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що глобальні світові процеси неможливо увібрати у рамки будь-якого одного теоретичного напрямку. Українська держава не може стояти осторонь тих процесів, які відбуваються у світі, щоб не залишитись на узбіччі цивілізації, а посісти гідне місце серед рівних. Для цього необхідно врахувати світовий історичний досвід сильних країн щодо формування політичної системи країни, економічних взаємин, культурного розвитку, ідеологічного забезпечення. Саме зараз сприятливий час для таких змін.

Список використаної літератури:

1. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. Глобалізація і безпека розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2001. 733 с.
2. Бжезинский Зб. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство. Москва : Междунар. отношения, 2004. 288 с.
3. Делягин М.Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации: Курс лекций. Москва : ИНФРА-М, 2003. 768 с.
4. Рахманов А.Б. Современные теории глобального общества: И. Валлерстайн, Дж. Модельски, Дж. Гольдстайн. *Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология*. 2003. № 2. С. 85-127.
5. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. контекст. Киев : Логос, 2002. 646 с.
6. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. Москва : «Рефл-бук», Киев : «Ваклер», 2002. 480 с.
7. Goldstein J. Long Cycles Prosperity and War in the Modern Age. New Haven; L, 1988.
8. Modelski G., Thompson W. Testing Cobweb Models of the Long Cycle / Exploing long cycles Modelski G. (Ed.) Boulder; L, 1987. P. 85.

Shkurat I. Global society as a transformational model of social organization

The article analyzes the global society as a transformational model of social organization. The most famous modern concepts of the world society, including the theory of the global political system of the American scientist George Modelski, the concept of I. Wallerstein and G. Modelski, developed by the American political scientist Joshua Goldstein, are investigated. It is found that the vast majority of work focuses on the problems of the struggle for world leadership between the most powerful states. The triple structure of all world-systems according to conceptual provisions of I. Wallerstein's theory is presented. The three most important elements of the concept of the "capitalist world system" are identified, in particular the single market, the network of state and interstate structures (designed to transform the free functioning of the market for the benefit of the kernel countries), and the allocation of value added indirectly through the universal three-fold construction of the world system. Democratic states with liberal policies and ideologies that are responsible for minimizing social expenditures are found to prevail in the core countries, and authoritarian and semi-authoritarian regimes necessary to maintain order in a deprived social environment prevail in the periphery and semi-periphery countries. It was found that Wallerstein's theory of world-system analysis led to the emergence of a powerful international scientific school (S. Amin, J. Arrigi, T. Hopkins, K. Chase-Dunn, etc.), and his theory was one of effective attempts synthesis of concepts of linear and civilization typology of historical process. The structural elements of the global political system, namely the world state, its rival and other global states, are analyzed. The basic requirements for the acquisition of the status of a global state by a global state are given. It has been found that the fundamental shortcomings of the theories discussed are evident in their short-term projections. The basic views of Coll. Brzezinski, including alternatives to American hegemony. The views of M. Delyagin, who made an attempt to develop a holistic theory of globalization, are considered. A collective monograph, edited by A. Belorus, analyzes existing geopolitical doctrines.

Key words: globalization, world society concepts, global political system theory, world leadership, world system, periphery, hemisphere, world power, rival.